

УДК 330.11.001.76

*V. Lavruk, candidate of Economic Sciences, associate Professor, State Agrarian and Engineering University in Podilya*

## THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDY OF MODERNIZATION PROCESSES

**Annotation.** Studied theoretical and methodological basis for the realization of modernization transformations, identifies the components and stages of the process of modernization, which allows you to create a new logistics base for the use of the latest technologies and to ensure the production of innovative products.

It is established that the main driving forces of modernization transformations is the state, society, market. It is proved that in the national economy the main role in the modernization transformation belongs to the state.

Define the functions of the state (integration, institutional, consolidating, reinforcing) in the implementation of the modernization process.

It is proved that the integration function provides coordination, pooling of the resource potential of economies to implement structural adjustment and reorientation of production to innovative development.

Institutional function generates modernizing the infrastructure of the economy. Consolidating function associated with the identification, support and motivation of all institutes and institutions of the economy on the implementation of certain priorities.

Mineral locking feature provides the scope of the relevant market and social institutions, control of strategic resources, protection of the rights of economic entities.

It is established that the importance for the development of modernization of the enterprises is the concentration of investment resources and their target direction on technical re-equipment of production for the purpose of production of competitive products on the domestic and foreign markets.

But because public policy should contribute to relevant changes in the structure of the economy and the priority development of high-tech industries.

**Keywords:** state, institution, modernization, process, transformation, innovation, strategy.

**В.В. Лаврук, кандидат економічних наук, доцент ПДАТУ**

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

*Досліджено теоретико-методологічні засади реалізації модернізаційних*

*трансформацій, визначені складові і етапи процесу модернізації. Установлено, що основними рушійними силами модернізаційних перетворень є держава, суспільство, ринок. Доведено, що в національній економіці основна роль в модернізаційних перетвореннях належить державі. Визначено функції держави (інтеграційна, інституційна, консолідуюча, закріплююча) в реалізації модернізаційного процесу.*

*Ключові слова: держава, інститут, модернізація, процес, трансформація, інноваційний розвиток, стратегія.*

**Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** При формуванні ринкових відносин прискорення темпів модернізації економіки обумовлює важливість визначення пріоритетів у її розвитку. Реалізація пріоритетів розвитку та досягнення високої ефективності і конкурентоспроможності національної економіки та її галузей вимагають відповідних структурних та інституційних перетворень суспільного господарства. Означені цілі є стратегічними у часовому і сутнісному вимірі, оскільки потребують, як свідчить економічна практика, безпосереднього втручання, спрямованого на формування більш досконалої структури економіки, що дозволить перейти економічній системі в новий її якісний стан. Подібні трансформації економічних систем можна віднести до модернізації виробництва. Модернізація характеризує зміни типу поведінки економічних суб'єктів, які спрямовані на якісні прогресивні зміни існуючих інституційних форм, оновлення технологічних основ економічної системи, підвищення її конкурентоспроможності. З цих позицій модернізація може бути визначена як сукупність соціальних і технологічних перетворень, спрямованих на подолання економічного відставання підприємств на основі оновлення матеріально-технічної бази, застосування новітніх технологій і виготовлення конкурентоспроможної продукції.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми.** Теоретико-методологічна проблема дослідження модернізаційних процесів була розвинута у працях провідних вітчизняних і зарубіжних науковців: К. Блека, О. Белоруса, В. Вольчіка, В. Гейця, С. Глазьева, Н. Гражевської, У. Джорджа, Т. Парсонса, В. Полтеровича, О. Сухарева, А. Чухна, Є. Ясіна [1-13].

Серед науковців, які вивчали процеси модернізації, майже не

існує розбіжностей у визначенні її змісту, а тому їхні концепції відрізняються лише окремими контекстами. Зокрема, Є. Ясін визначає модернізацію як структурну перебудову економіки, що передбачає корінне відновлення виробничого потенціалу та повсюдне впровадження нових технологій [11, с. 55]. О. Белорус розглядає модернізацію як структурну і інституційну трансформацію економіки з метою її успішної глобалізації та досягнення максимально високої ефективності й конкурентоспроможності [1, с. 257]. В. Геєць трактує означений процес як інтенсивний, або випереджальний розвиток країни на основі інноваційної стратегії [4, с. 11]. У цей же час низька активність модернізаційних процесів в національній економіці, необхідність визначення концептуальних положень забезпечення інноваційного розвитку зумовлюють необхідність подальшого вивчення проблем, що стосуються методології модернізаційних трансформацій та механізмів їхньої реалізації.

**Постановка завдання.** Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних аспектів модернізаційних трансформацій, визначення їхніх складових і рушійних сил, розробка напрямів покращення процесу модернізації виробництва.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Дослідження свідчать, що спроби змінити хід еволюції суспільного господарства можна віднести до того періоду, коли людство перейшло від простої констатації фактів господарського життя із застосуванням описово-емпіричних методів і накопичило певний господарський досвід про перебіг економічних процесів і їх закономірність та почало використовувати його у практиці господарювання. Разом з цим початкові спроби внести елементи «керованості» в економічний розвиток не змінювали основ функціонування суспільства, а тільки «координували» його на певних напрямках, з яких визначався головний. Першими модернізаційними проектами стали моделі економічної політики, що базувались на ефективних державних регуляторах і отримали назву «політики випереджального розвитку» [9, с. 169]. Концепція випереджального розвитку була вперше обґрунтована Ф. Лістом у XIX ст. Автор доводив визначальну роль держави в здійсненні даної стратегії і її провідну роль у реалізації конкурентних переваг національної економіки [3, с. 149]. Таку ж політику обрав С.Ю. Вітте для реформування економі-

ки Росії наприкінці XIX ст., а після Другої світової війни політика випереджального розвитку активно втілювалась в Японії.

Модернізаційні стратегії розвитку постійно еволюціонували і лише на межі XX-XXI ст. до рушійних сил модернізації у теоретичному пошуку «приєдналося» суспільство. Якщо у цей період науковці відводили державі пасивну роль, то Дж. М. Кейнс відносив державу до механізму функціонування ринкової економіки. Після цього в економічній теорії значна увага надається не тільки господарській діяльності індивідуумів і фірм, але й національній економіці в цілому. Тут же необхідно зазначити, що попередньо до Дж. М. Кейнса макроекономічні аспекти ринкової економіки досліджував М. Туган-Барановський. Вчений важливою проблемою економічної політики вважав досягнення збалансованого розвитку між розширенням виробництва і нагромадженням капіталу, зростанням споживання і реалізацією суспільного продукту [3, с. 114]. Поряд цим проблема зміни стратегії соціально-економічного розвитку ним не розглядалася. В основному він наголошував на необхідності поєднання переваг ринкового механізму та конкуренції з регулюючим впливом державних і громадських інститутів.

Другий етап дослідження співвідношень впливу держави і ринку на соціально-економічний розвиток розпочався у першій половині XIX століття після початку циклічної кризи. Зазвичай дослідники циклічних коливань (Т. Мальтус, С. Сімонді, К. Родбертус) визнавали випадковий характер криз, що обумовлювалися чинниками екзогенного характеру. Водночас їх послідовники, серед яких були українські вчені (С. Булгаков, Є. Слуцький, В. Железнов, І. Янжул), доводили, що циклічність є властивістю ринкового господарства і обумовлена вона чинниками ендогенного характеру.

Після проведення досліджень циклічності економічного розвитку розпочався етап наукового пошуку напрямів та інструментарію регулюючого впливу держави на економіку з метою стабілізації її розвитку. Характерні зміни і надбання в процесі реалізації «керованого розвитку» відводили саме державі домінуючу роль, особливо це стосується країн, які знаходяться в стадії розвитку. Ці твердження поділяв і Дж. М. Кейнс. Разом із тим П. Самуельсон, К. Макконнел, С. Брю обґрунтовували необхідність поєднання ринкових і державних регуляторів розвитку рин-

кової економіки. У такому стані держава мала доповнювати ринкові елементи: конкуренцію, вільне ціноутворення, коливання попиту і пропозиції.

У кінці 50-х рр. були розроблені концепції індустріального (Ж. Фурастьє, Р. Арон, У. Росту) і посткапіталістичного суспільства (Р. Дарендорф), в яких розглядалися моделі доганяючого розвитку, модернізації і конвергенції різних систем. Концепція постіндустріального розвитку була розроблена Дж.К. Гелбрейтом, яка поклала початок розвитку теорії глобалізму [3, с. 53].

Особливо активно модернізаційні процеси досліджувались західною наукою у 60-х рр. ХХ ст. (період деколонізації). Це той період, коли колишні колоніальні країни Азії, Африки і Латинської Америки після отримання “свободи” обрали шлях розвитку за “західним” взірцем. Успішні прогнози не збулися, бо модернізація проходила у формі “вестернізації” – залучення поверхових ознак західного способу життя [10]. Основною проблемою у дослідженні модернізаційної теорії став пошук шляхів підвищення рівня розвитку країн третього світу. Основна причина економічної відсталості цих країн криється в них самих (відсутність ефективних інвестицій).

Класична версія теорії модернізації має таку теоретичну структуру: сучасне або традиційне суспільство. Західні країни вважаються сучасними, тоді як країни третього світу – відсталими. У теорії модернізації допускається можливість прискорених позитивних змін за допомогою взаємодії таких складових інструментів, як іноземна допомога, впровадження прогресивних технологій, реформи правових та економічних інститутів.

Структурна компонента теорії модернізації зумовлює еволюційне бачення економічного, соціального та політичного розвитку в рамках науково-технічного прогресу і демократичних перетворень. Соціально-психологічний аспект теорії модернізації віддзеркалює високий рівень розвитку західних суспільств тим, що їх громадяни володіють потребою в раціональності і відрізняються націленістю на виконання поставлених завдань. Оскільки ринкова економіка довела свої переваги і є прогнозованою, то набуття певного стану “ринковості” забезпечує більш успішну реалізацію модернізаційного проекту.

У вітчизняній економічній літературі дослідження модерніза-

ційних перетворень особливо актуалізувались, коли перед пострадянськими економіками постало завдання вибору стратегії “доганяючого” розвитку, або “випереджального розвитку” [1, 7, 9, 10]. У результаті економіки, які потребували модернізації, отримали назву перехідних. Вихідною умовою для реалізації модернізаційного проекту у вітчизняних умовах вважались специфічні реалії перехідної економіки, яка трансформується у ринкову.

Зазначимо, що модернізація має свій напрямок і кінцеву мету. Враховуючи те, що це прогресивна і кардинальна зміна економічного розвитку, необхідно охарактеризувати її кінцевий вигляд як певну “ідеальну модель”, а також визначитись зі складовими і етапами процесу модернізації. Метою є формування постіндустріальної економіки, яка вирішує головну проблему індустріальної економіки у сфері обмеженості ресурсів, де домінує сфера послуг, нематеріальне виробництво, нематеріальні потреби та інтереси, тобто це “стрибок” у якісно нову стадію суспільно-економічного розвитку [9, с. 244]. Безперечно досягти нового стану економіки і суспільства можливо тільки при широкому залученні основних сучасних рушійних сил (держави, суспільства, ринку) соціально-економічних перетворень. Незавершеність структурних реформ в національній економіці і недосягнення навіть кінцевої мети трансформації вимагає посилення економічної ролі держави, оскільки механізми ринку ще не повністю стабілізувались, а суспільство, яке проходить складний шлях адаптації, не має достатніх реальних важелів впливу на хід перетворень у країні. Реальним суб’єктом, що має впливати на хід перетворень, є держава.

Найбільш дієвою має бути участь держави у реалізації структурної перебудови. Для реалізації структурних реформ необхідно дотримуватись єдиної національної комплексної програми, яка є наслідком стратегічних модернізаційних перетворень. Така програма повинна включати структуроформуючі і структурозабезпечуючі заходи. Перші пов’язані з розвитком пріоритетних галузей економіки, що є конкурентоспроможними, або мають такий потенціал. Структурозабезпечуючі заходи спрямовані на “закріплення” структуроформуючих, а тому реалізуються через застосування відповідних підтримуючих інструментів: сприяння на державному рівні зайнятості і перекваліфікації населення депресивних виробництв, стимулювання розвитку на-

уко- і техномістких виробництв, їх експорторозширенню, венчурний бізнес та запровадження нових технологій.

Структурна перебудова економіки розуміється не тільки як удосконалення галузевої структури, але й комплексні інституціональні та регіональні зміни [5, с. 138]. Такі перетворення мають довгостроковий характер, спрямовані на досягнення якісних перетворень галузевої структури, раціонального розміщення продуктивних сил і створення відповідних інститутів, що забезпечать їх функціонування [5, с. 139]. У процесі структурних перетворень держава має використати весь потенціал наявних інструментів, а саме: фіскальну і монетарну політику, а також політичні, організаційні, правові норми та інституції, що є сферою переважно державного регулювання.

Основними етапами структурної політики мають стати переорієнтація вітчизняних підприємств з енерговитратних і матеріаломістких до капіталомістких і наукомістких; зростання рівня конкурентоспроможності економіки; подолання техніко-технологічної відсталості окремих регіонів та раціональний розподіл ресурсів. Процеси закріплення ринкових основ функціонування господарського механізму і структурна перебудова економіки повинні бути детерміновані “модернізаційним трендом”, оскільки вони мають відбуватись прискорено за умов відсталості країни на “цілу технологічну епоху”. Отже, стратегія модернізації має реалізувати одночасно перехід до ринкової економіки і становлення “постіндустріального технологічного способу виробництва” [9, с. 446]. Зазвичай процес модернізації не завершується формуванням ринкової економіки. За умов ринкових перетворень процес техніко-технологічного переоснащення буде відбуватись паралельно до відповідного екзогенного стимулювання та наявних ендогенних передумов та інституцій. Формою модернізації економіки до постіндустріального стану вважається випереджальний розвиток, але для його забезпечення необхідно задіяти наявний інтелектуальний капітал, впроваджувати його в інформаційно-телекомунаційні технології та значно підвищити продуктивність праці [9, с. 447]. Знаходячись у стані, що не вважається вихідним для формування постіндустріальної економіки, наблизитись до якої можна за рахунок прискорення процесів модернізації шляхом об’єднання та інтегрування її основних етапів, а саме: трансформації до ринку зі структурною перебудовою, реалізуючи при

цьому прискорений розвиток.

Необхідно зазначити, що модернізаційний рух не можна розпочати з класичних чи кейнсіанських пропозицій і передумов навіть після досягнення ринкового характеру економіки. Набуті під час трансформації негативні ситуації і особливості потребують обов'язкового врахування. До них необхідно віднести: значний державний борг, який в умовах глобалізації обмежує модернізаційний потенціал економіки; нерівномірність розвитку ряду елементів ринкової інфраструктури; структурну перебудову окремих галузей, що потребують системного підходу; соціальне напруження за умов значної диференціації доходів, власності та набутого негативного досвіду під час стабілізації ринкових відносин.

Модернізаційний проект розвитку висуває нові вимоги до існуючих рушійних сил економічної еволюції (держави, ринку, суспільства). Дослідження їх співвідношення стало актуальним в умовах здійснення в Україні трансформаційних перетворень. Визначити межі впливу і розподілити функції між модернізаційними рушійними силами необхідно з позицій національних інтересів і пріоритетів розвитку, оскільки означені складові потребують урахування різних непередбачуваних вимог. Установлено, що держава, виступивши основним ініціатором реформ і зруйнувавши “стару” систему регулювання економічного і соціального розвитку, не набула реальної сили як суспільний інститут і все через те, що не була підтримана громадянським суспільством. Спостерігається відсутність основи стабільного соціального розвитку, яка також може стати рушійною силою модернізаційних змін. Не сприяють розвитку регулюючих можливостей суспільних інститутів проблеми (тінізація економіки, формування олігархічного капіталу) перехідного стану, що негативно впливає на модернізаційний рух.

У цьому контексті регулюючі функції держави не можна зводити до заміщення процесів ринкової самоорганізації або до “... тільки надбудови над ринковою стихією” [9, с. 109]. Держава має здійснювати вплив на суспільні і ринкові інститути на усіх рівнях їх розвитку, поєднувати економічну лібералізацію з інтересами суспільства і суб'єктами ринку. У даному випадку держава є “провідником” модернізаційного розвитку. Водночас вона направляє на



реалізацію даної мети суспільство і коригує дію ринкових факторів.

Усе це спонукає виділити наступні функції держави у реалізації модернізаційного процесу:

1. Інтеграційна – має забезпечити координацію, об'єднання всього ресурсного потенціалу економіки для реалізації структурної перебудови і переорієнтації виробництва на інноваційний розвиток.

2. Інституційна – формує модернізаційну інфраструктуру економіки на основі не тільки імпорту нових інститутів, але й закріплення неформальних інститутів, які є притаманними стратегії модернізації. Ця функція забезпечує нейтралізацію і ліквідацію неефективних та неадекватних інститутів.

3. Консолідуюча – в основному її дія пов'язана з визначенням, підтриманням і мотивуванням всіх інституцій та інститутів економіки на реалізацію визначених пріоритетів.

4. Закріплююча – забезпечує дію відповідних ринкових і соціальних інститутів, здійснює контроль стратегічних ресурсів, захист прав економічних суб'єктів.

**Висновки.** Отже, теоретично обґрунтовані концепції модернізації з'явилися у процесі творчого пошуку й визначення нових шляхів економічного розвитку підприємств. Модернізація є процесом трансформації економічної поведінки виробничої системи. Вона спрямована на якісні прогресивні зміни існуючих інституційних форм, оновлення технічних і технологічних основ економічної системи та підвищення її конкурентоспроможності. Окрім цього, модернізація забезпечує соціальні і технологічні перетворення, спрямовані на подолання економічного відставання.

Основними рушійними силами модернізаційних перетворень є держава, суспільство і ринок. При визначенні сучасних реалій національної економіки і пріоритетів модернізаційних перетворень основна роль відводиться державі, яка у реалізації модернізаційного процесу має забезпечувати виконання інтеграційної, інституційної, консолідуючої і закріплюючої функцій.

У процесі здійснення модернізаційного руху першочергове значення має інтеграційна, інституційна і консолідуюча функції. На останніх етапах впровадження модернізації основна роль відводиться

закріплюючій функції. Вважаємо, що реалізація першої функції повинна забезпечити високий рівень конкурентоспроможності та інноваційної активності бізнесу. Вона поєднується з одночасною дією другої функції. Цей процес потребує відновлення технологій, освоєння нових ринкових ніш і організаційних нововведень (інституційні інновації). Усе це можливо здійснити за рахунок розробки механізмів та інструментів пріоритетної підтримки державою інноваційних проєктів. Досить складним завданням у цих специфічних виробничих вихідних умовах є реалізація консолідуючої функції, оскільки базою для її виконання є суспільство та його інститути.

Вважаємо, що в перспективі прискорення модернізаційних економічних процесів буде залежати від залучення інвестицій і концентрації інвестиційних ресурсів для забезпечення інтенсивного розвитку високотехнологічних виробництв, впровадження інноваційних програм та проєктів, спрямованих на технічне переоснащення виробництва продукції.

### Список використаних джерел

1. Белорус О.Г. Экономическая система глобализма [Текст] / О.Г. Белорус. – КНЕУ. – 2003. – 266 с.
2. Вольчик В.В. Институциональные изменения в контексте модернизации хозяйственных порядков [Текст] / В.В. Вольчик, В.В. Кот // Журнал институциональных исследований. – 2013. – Т. 5. – № 4. – С. 36-57.
3. Гражевська Н.І. Економічні системи епохи глобальних змін [Текст] / Н.І. Гражевська. – К.: Знання, 2008. – 431 с.
4. Геєць В. Характер перехідних процесів до економіки знань [Текст] / В. Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 4-14.
5. Глазьев С.Ю. Национальная политика экономического развития в условиях глобальных экономических сдвигов [Текст] / С.Ю. Глазьев // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2008. – № 1. – 460 с.
6. Сухарев О.С. Институциональные и технологические изменения: границы анализа эволюционной теории [Текст] / О.С. Сухарев // Журнал институциональных исследований. – 2013. – Т. 5. – № 2. – С. 88-115.
7. Чухно А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі [Текст] / А. Чухно // Економіка України. – 2009.

– № 4. – С. 14-28.

8. Чухно А. Актуальні проблеми розвитку економічної теорії на сучасному етапі [Текст] / А. Чухно // Економіка України. – 2009. – № 5. – С. 15-35.

9. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України [Текст] / А. Чухно. – К.: ЛОГОС. – 2003. – 617 с.

10. Ясин Е. Г. Модернизация экономики и система ценностей [Текст] / Е.Г. Ясин. – М.: ГУ ВШЭ. – 2003. – 83 с.

11. Black C. (1966). The dynamics of modernization: a study in comparative history. – New York, Harper and Row.

12. George W. (1987). Modernization process and demographic changes // Sociological Review. – Vol. 15. – No. 1.

13. Parsons T. (1975). The present status of “Structural-Functional” Theory in sociology. In: Parsons T. Social systems and the evolution of action theory. – New York, The Free Press.

***Аннотация.** Исследованы теоретико-методологические основы реализации модернизационных трансформаций, определены составляющие и этапы процесса модернизации. Установлено, что основными движущими силами модернизационных преобразований является государство, общество, рынок. Доказано, что в национальной экономике основная роль в модернизационных преобразованиях принадлежит государству. Определены функции государства (интеграционная, институциональная, консолидирующая, закрепляющая) в реализации модернизационного процесса.*

***Ключевые слова:** государство, институт, модернизация, процесс, трансформация, инновационное развитие, стратегия.*